

ДО 100-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ В. І. ВЕРНАДСЬКИМ ПОЛТАВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЛЮБИТЕЛІВ ПРИРОДИ

В. Самородов¹, С. Кигим², Л. Чеботарьова²

¹Полтавська державна аграрна академія
вул. Сквороди, 1/3, Полтава 36003, Україна

²Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
вул. Конституції, 2, Полтава 36020, Україна
e-mail: poltava_local_museum@ukr.net

Висвітлено історію створення академіком В.І. Вернадським у стінах Полтавського народного природничо-історичного музею (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) Полтавського товариства любителів природи. На основі архівних документів доведено, що ініціативна дія В.І. Вернадського з цього приводу була проявлена ще у 1916 р. Згодом її підхопив завідувач музею В.Ф. Ніколаєв, який здійснив низку важливих організаційно-правових заходів. Товариство розпочало свою діяльність 18 березня 1918 р. на основі програмних документів, розроблених В.І. Вернадським. Головною суттю їх було об'єднання різних верств населення, зацікавленого в охороні пам'яток природи і природних багатств краю. Воно об'єднало цвіт інтелігенції Полтави (119 осіб), проводило свої засідання не тільки у формі зборів із прослуховуванням лекцій та повідомлень, а й у вигляді екскурсій у природу.

Після від'їзду В.І. Вернадського з Полтави у справах організації Академії наук України Товариство майже не працювало. Згодом воно продовжило планомірну діяльність. Першим кроком своєї діяльності Товариство вважало створення у Полтаві ботанічного саду, де планувало зібрати зниклі та зникаючі види рослин Полтавщини. Крім цього, пропонувалося вибудувати заповідну мережу краю, створити перший національний парк. Відомостей про діяльність Товариства після березня 1919 р. немає. Незважаючи на короткий період діяльності Товариства у драматичний для української держави період, воно відіграло помітну роль у становленні громадського природоохоронного руху та просвітництва, адже багато із тоді намічених планів було реалізовано у другій половині ХХ ст., втілено у життя в наш час. Наведені у статті факти – переконливе свідчення організаторських здібностей ініціатора створення Товариства – В.І. Вернадського, вони вдало доповнюють портрет ученого як творчої наукової особистості.

Ключові слова: товариство, В.І. Вернадський, статут, програма, ботанічний сад

У драматичний для української держави період – 1918 р., – у стінах Полтавського народного природничо-історичного музею (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) було засновано Полтавське товариство любителів природи (Товариство дослідників Полтавщини, Полтавський гурток натуралістів, Товариство вивчення Полтавщини). Виникнення цієї громадської культурно-просвітницької та наукової природоохоронної організації пов'язане з постаттю всесвітньо відомого натураліста та державного діяча – академіка В. І. Вернадського. Ініціатива Володимира Івановича зі створення Товариства була підтримана завідувачем музею В.Ф. Ніколаєвим [19]. Вже у 1916 р. Валентин Федорович розпочав організаційні роботи. Про це свідчить листування В.Ф. Ніколаєва з В.І. Вернадським. У листі від 6.09.1916 р. завідувач музею звернувся до вченого з

проханням підготувати статтю-звернення про організацію найближчим часом «Товариства досліджень Полтавщини» для публікації у музейному «Щорічнику», зазначив також про необхідність вирішення нагальних питань із підготовки статуту, реєстрації у відповідній установі тощо [8]. Через велику зайнятість В.І. Вернадський не надіслав згаданої статті до Полтави. Розвідка «Полтавское общество любителей природы» пізніше була підготовлена самим В. Ф. Ніколаєвим і опублікована в полтавській міській газеті «Родной край» за квітень 1918 р. [3]. У листі від 12.11.1916 р. Валентин Федорович відзначив труднощі в організації товариства, інертність громадян, які повинні були би «вхопитися» за цю ідею і докласти всіх зусиль для її здійснення, та повідомив про необхідність погодити з ним проект статуту товариства [9]. Що ж до останнього, то він був схвалений на засіданні товариства 18.03.1918 р. і затверджений на загальних зборах 20.04.1918 р [5]. В основу статуту покладено завдання, викладені В.І. Вернадським у начерках програми товариства. У статуті товариства передбачалося, що воно об'єднає всі верстви населення, які цікавляться питаннями теоретичного та практичного краєзнавства, а одне з його нагальних завдань – охорона пам'яток природи і природних багатств краю [24].

За тогочасним щоденником В.І. Вернадського, авторам вдалося з'ясувати етапність організації товариства. Запис від 12.03.1918 р.: «Днями був у Земському музеї – 10 03. – засідання осіб, зібраних Ніколаєвим з моєї ініціативи для Полтавського гуртка натуралістів. В'яле...» [1]. Із запису від 8 квітня цього ж року дізнаємося про дату створення Товариства: «Був у сільськогосподарському товаристві. Обидва Іллічевські [йдеться про відомих у Полтаві діячів – батька та сина] вступили до Полтавського товариства любителів природи, яке вчора утворилось» [1]. Очевидно, 7 квітня (25.03) 1918 р. Товариство було вже відповідним чином зареєстроване. Тоді ж правління товариства звернулося до Міністерства Народної освіти Української республіки стосовно асигнування йому урядової субсидії (10 тис. щорічно) для вивчення природи краю, видання наукових праць, організації мережі співробітників-кореспондентів на місцях та інших питань [10].

Вже 4 (17) 04. 1918 р. у листі до свого давнього друга, відомого юриста й історика, міністра народної освіти і мистецтв України М.П. Василенка В.І. Вернадський писав: «...Тепер вдалося створити Полтавське товариство любителів природи, й воно, очевидно добре піде та буде хорошим і живим центром культурного життя...» [6]. Адже, за задумами Володимира Івановича, Товариство мало стати не просто звичайним гуртком, а зібранням «... наукових установ Полтави, а згодом – за межами – у вигляді асоціації наукових закладів в Україні, потім Росії та пов'язаних зі світовими науковими закладами» [20].

В.І. Вернадського було обрано головою правління Товариства, заступником (товаришем) – О.В. Знаменського – завідувача ентомологічного відділу Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, секретарем – В.Ф. Ніколаєва. До складу товариства увійшли музейні співробітники, науковці Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, земські службовці, освітяни, громадські діячі. На першому організаційному засіданні 18 березня 1918 р. були присутні 86 осіб – цвіт тодішньої інтелігенції міста. У подальшому кількість членів товариства зросла до 119 осіб [23]. У 1918 р. відбулося чотири зібрання Товариства – 18 березня, 20 квітня, 18 та 26 травня [16]. На засіданні Товариства 26 травня В.І. Вернадський виступив із доповіддю «Про деякі спостереження, що мають значення в геології» [2]. Володимир Іванович дуже пишався цим своїм напрацюванням, збирався надіслати його до Москви у журнал «Природа» під назвою «Про значення для геохімії спостережень над складом і вагою організмів». Із трохи видозміненою назвою ця доповідь опублікована в матеріалах засідання Відділення фізико-математичних наук Російської ака-

демії наук 11 травня 1921 р. [2] Вона стала попередницею всесвітньо відомої праці вченого «Живое вещество», яка побачила світ у 1978 р. і з тих пір заповнила думки послідовників видатного натураліста.

Для членів Товариства 14 квітня було організовано ботанічну екскурсію до Монастирського лісу [5]. Наявна записка (для місцевої хроніки) з повідомленням про проведення 19 травня під керівництвом В.І. Вернадського геологічної екскурсії до Нижніх Млинів [22]. На 30 травня цього ж року планувалося засідання правління товариства, на якому В.І. Вернадський мав доповісти про клопотання перед міським головою організувати ботанічний сад у школі садівництва. Але цей виступ не відбувся, адже в той день Володимир Іванович вже виїхав до Києва на з'їзд української партії Народної Волі.

Після від'їзду В.І. Вернадського з Полтави у справах організації Академії наук України Товариство любителів природи припинило свою діяльність. Один із кореспондентів В.І. Вернадського писав йому 19 серпня 1918 р.: «Громадське життя в Полтаві сильно зблідло та завмерло... Товариство любителів природи також без тебе жодного разу не збиралось. Побоююся, що без тебе воно виявиться зовсім недієздатним» [21]. Аналогічними за змістом були листи до В.І. Вернадського з Полтавського музею: «Соромно зізнаватися, що без Вас вся робота відразу уповільнила темп, та й усе якось зів'яло, починаючи з нашого Товариства. Після вашого від'їзду ні одного засідання, жодної екскурсії, навіть жодного члена правління у стінах музею» [2]. Активний член товариства, помічник завідувача музею М.І. Гавриленко згадував: «Нове фізико-математичне товариство (так він помилково називає Товариство любителів природи) проіснувало недовго, і з переведенням Вернадського до Києва померло природною смертю» [4]. Відомо, що 27 серпня 1918 р. Полтавське товариство любителів природи збирало своїх членів на засідання комісії з вироблення програми та статуту природничо-сільськогосподарського відділу Українського народного університету [7]. У листі, датованому 20 листопада 1918 р. до Полтавського міського самоврядування, за підписами заступника голови товариства О.В. Знаменського та секретаря В.Ф. Ніколаєва, було висвітлено проблеми охорони природи Полтавщини у той період і шляхи активізації роботи новоствореного Товариства любителів природи, діяльність якого тоді майже припинилася. Товариство любителів природи для подолання проблем вважало першим кроком створення ботанічного саду, де можна було б зібрати всю зникаючу і зниклу флору краю, а у подальшому програма його могла б бути розширена. Крім практичного значення, сад міг би мати і наукове спрямування, що допомогло би підняти провінційну ботанічну науку на новий рівень. Зазначалося, що вже наявні ботанічні сади відіграють надзвичайну роль у сфері популяризації знань про флору взагалі й місцеву флору безпосередньо; пробуджують і виховують любов і повагу до елементів природи. Відмічалось також, що численні школи Полтавщини можуть використовувати ботанічні сади як цінне унаочнення до предметів природничого циклу, що такі сади стануть окрасою міста за умови їхнього відповідного планування та розташування у зручному місці. Для нового Університету, який мав на той час лише один факультет, ботанічний сад міг би стати основою ботанічної кафедри природничого відділу. У листі наголошувалося, що втілення ідеї створення ботанічного саду не потребуватиме великих затрат з боку міста, тим більше, що матеріальну допомогу можна буде отримати від земської управи та інших зацікавлених інституцій, наприклад, від Товариства сільського господарства. Саме ж Товариство любителів природи пропонувало всі наявні у них технічні та наукові сили. У кінці листа було запропоновано створити робочу комісію з організації ботанічного саду при Полтавському міському самоврядуванні, яка могла би скласти схему попередніх робіт, загальний план

необхідних затрат і вирішити питання вишукування коштів [12]. Останній документ стосовно діяльності товариства у 1918 р. датований 10 грудня. Це лист-дозвіл Полтавського товариства сільського господарства використати його приміщення для проведення засідання товариства любителів природи [13, 18].

У 1919 р. було зроблено спробу поживити роботу Товариства. 30 березня у приміщенні музею відбулося його засідання, на якому виступив В.Ф. Ніколаєв із цікавими повідомленнями: «Охорона пам'яток природи та її найближчі завдання» та «Підсумки I з'їзду природознавців України» [14]. На засіданні були присутні лише одинадцять членів Товариства. Наступного дня, 31 березня правління Товариства подало лист до управління Полтавської комендатури з метою реєстрації Товариства [11]. Факт реєстрації Товариства не встановлено. У той час в Полтаві при владі були більшовики. Очевидно, побоюючись репресій більшовиків, частина членів Товариства, яка належала до конституційно-демократичної партії, змушена була виїхати. Відомостей про подальшу долю Полтавського товариства любителів природи після березня 1919 р. немає.

Слід зазначити, що, незважаючи на короткий період діяльності товариства, воно відіграло помітну роль у подальшому розвитку громадського природоохоронного руху на Полтавщині. Крім цього, воно поєднувало дослідну роботу з просвітницькою, спрямованою на вирішення місцевих проблем краю. Поряд із цим, наведені факти – промовисте свідчення організаторських здібностей ініціатора створення Товариства – В.І. Вернадського, вони вдало доповнюють портрет ученого як творчої наукової особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вернадский В.И.* Дневники 1917-1921: Октябрь 1917 – январь 1920. К.: Наук. думка, 1994. 272 с.
2. *В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія* / укл. В.М. Самородов, С.Л. Кигим; наук. ред. К.М. Ситник. Полтава: Полтав. літератор, 2008. 260 с.
3. [Валентин Николаев] Полтавское общество любителей природы [Газетная вырезка]. – Спр. П-9. Арк. 25.
4. *Гавриленко М.І.* Школа // Історична пам'ять. 2012. № 28. С. 166-171.
5. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: зб. док. / упор. О.Б. Супруненко; укл.: С.Л. Кигим, Т.К. Кондратенко, В.В. Коротенко та ін. Полтава, 1993. 138 с.
6. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского: Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу / сост. С.Н. Киржаев и В.А. Толстов. К., 1991. 46 с.
7. Лист Полтавського товариства любителів природи до члена Товариства від 23.09.1918 р. // НА ПКМ ім. В. Кричевського. Спр. 01-9. Арк. 21.
8. *Николаев В.Ф.* Письмо к В.И. Вернадскому от 6.09.1916 г. // Архив РАН. Ф. 518. Оп. 3. Дело 1159. Лист 1, 1 св. [Режим доступа]: <http://www.ras.ru/vivernadskyarchive/about.aspx>.
9. *Николаев В.Ф.* Письмо к В.И. Вернадскому от 12.11.1916 г. // Архив РАН. Ф. 518. Оп. 3. Дело 1159. Лист 2, 2 св. – [Режим доступа]: <http://www.ras.ru/vivernadskyarchive/about.aspx>.
10. Письмо в Министерство Народного Просвещения Украинской Республики // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 1.
11. Письмо в Управление Полтавской Комендатуры от 31.03.1919 г. // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 11.

12. Письмо Полтавскому Городскому Самоуправлению от 20.11.1918 г. // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 4, 4 св., 5.
13. Письмо Полтавского общества сельского хозяйства от 10.12.1918. // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 6.
14. Повістка денна загального зібрання Товариства 30.03.1919 р. // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 7.
15. Порядок заседания правления Полтавского общества любителей природы [Черновая запись] // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 3.
16. Приглашения и программы заседаний Полтавского общества любителей природы // НА ПКМ імені Василя Кричевського. Дело 01-9. Листы 33-35, 53.
17. Протокол заседания Полтавского общества любителей природы 30.03.1919 г. // НА ПКМ імені Василя Кричевського. Дело 01-9. Лист 8.
18. *Самородов В.М., Кигим С.Л.* Полтавське сільськогосподарське товариство (1865-1920 рр.): історія, зв'язки, першопостаті / наук. ред. В.М. Самородов. Полтава: Дивосвіт, 2015. 160 с.
19. *Самородов В.М., Кигим С.Л.* Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX-XX ст.) / за наук. ред. В.М. Самородова. Полтава: Дивосвіт, 2016. 144 с.
20. *Ситник К.М., Шмиговська В.В.* Володимир Вернадський і Академія. К.: Наук. думка, 2006. 310 с.
21. *Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М.* В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. 2-изд., испр. и доп. К.: Наук. думка, 1988. 368 с.
22. Сообщение о геологической экскурсии в с. Нижние Млины [Записка для местной хроники] // НА ПКМ імені Василя Кричевського. Дело 01-9. Лист 25.
23. Список членов Полтавского общества любителей природы // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 9, 9 св., 10, 10 св.
24. Устав Полтавского общества любителей природы // НА ПКМ им. В. Кричевского. Дело 01-9. Лист 15, 15 св.

**TO THE 100th ANNIVERSARY OF THE POLTAVA NATURE
 LOVERS SOCIETY CREATED BY V.I. VERNADSKYI**

V. Samorodov¹, S. Kygym², L. Chebotariova²

*¹Poltava State Agrarian Academy
 1/3, Skovoroda St., Poltava 36003, Ukraine*

*²The Vasyl Krychevsky Poltava Local Nature History Museum
 2, Konstytutsia St., Poltava 36020, Ukraine
 e-mail: poltava_local_museum@ukr.net*

History of founding the Poltava Nature Lovers Society in the Poltava Folk Nature History Museum (now the Vasyl Krychevsky Poltava Local Nature History Museum) by Member of Academy of sciences V. I. Vernadskyi is given. It is proved on the basis of archive materials that initiative of V. I. Vernadskyi was shown as lately as 1916. Later it was supported by the head of the museum V. F. Nikolaiev, who made the whole range of procedural and institutional arrangements. Society started its work at March 18, 1918 on the basis of programmatic document composed by V. I. Vernadskyi. Its main purpose was to join different strata of society, interested in protecting of local natural monuments and resources. It unites the cream of society in Poltava (119 persons), hold meetings not only as gathering with lectures and reports, but as excursions outdoors also.

After V. I. Vernadskyi's departure from Poltava on official business of the Academy of Sciences of Ukraine, the Society almost stopped its work. Later it continued its systematic activity. The Society intention was to creating a botanic garden in Poltava, where declined and vanishing species should be gathered, as its prime step. It was also proposed to build local network of protected areas and to create the first national park. Information about the Society work after 1919 is absent. In spite of the short period of the Society work in dramatic for Ukrainian nation period, it played a key role in public nature protecting movement and educational establishment, as many of developed plans were realized in the second half of the 20th century, brought to life in our time. Facts, given in the article, are compelling evidence of organizing skills of the Society creator V. I. Vernadskyi, they perfectly completed scientist's portrait as a creative scientific personality.

Keywords: Society, V.I. Vernadskyi, Statute, program, botanic garden